

SÁRÁNDI TAMÁS*

Valóságon át a mítoszteremtésig

Film a gyergyói székely határőrök helytállásáról

2014. április 29-én a budapesti Uránia Nemzeti Filmszínházban került sor a Kereszthegy c. film ünnepélyes ősbemutatójára. Az esemény kiemelt jelentőségét a honvédelmi miniszter jelenléte és a film alkotóinak ez alkalomból átadott kitüntetése is jelzi. Témája és keletkezési körülményei is bizonyítják, hogy nem szokványos alkotással állunk szemben. A film bemutatása óta töretlen sikernek örvend, időközben már nemzetközi díjat is nyert.

Nagy József gyergyóremetei történész fejében 2008 óta érlelődött a gondolat, hogy kedvenc témájáról, a Gyergyó-vidéki 1944-es harcokról filmet kellene forgatni. Anyagiak hiányában erre csak 2013-ban, a Hadügyminisztérium Társadalmi Kapcsolatok és Háborús Kegyeleti Főosztályának támogatásával kerülhetett sor. Az alkotók – Nagy József mellett Bárány Krisztián – számára a Zrínyi Nonprofit Kft. biztosította a megfelelő technikai tudást egy színvonalas film elkészítéséhez. A Minisztérium ugyanakkor a megfelelő forgatási körülményeket is biztosította, például a csobánkai kiképző bázist, illetve a háborús események hiteles illusztrálásához szükséges fegyverzetet és pirotechnikai eszközöket. A minisztériumi támogatásnak köszönhetően a film utóélete is biztosított, hiszen 2014 szeptemberében beneveztek a varsói V. Nemzetközi Történelmi és Katonai Filmfesztiválra, ahol a zsűri különdíját nyerte el. Nagy sikerrel mutatták be több tucat erdélyi és magyarországi helyszínen is. Ehhez talán az is hozzájárult, hogy a filmről, akárcsak a nemzetközi sikerről több ízben is beszámolt a

* Sárándi Tamás, Maros Megyei Múzeum, munkatárs, Marosvásárhely, t_sarandy@yahoo.com

magyarországi sajtó.¹ A film utóéletének nyomon követésére külön Facebook-oldal született, aminek már több mint 1500 követője van.²

Ha nem is szűk szakmai közegeből, de több kritika is napvilágot látott, és mindegyik egyértelműen pozitívan értékeli az alkotást.³ Egyrészt a film hiánypótló jellegét, illetve a téma érzékenységét emelik ki, másrészt a magas technikai színvonalról szólnak elismerően. Ezt bizonyítja a nemzetközi díj is. A film egyik leghatásosabb és leglátványosabb epizódja, az Árpád-vonal borszéki részét bemutató 3D-s rekonstrukció a minisztériumi támogatásnak köszönhetően a Pazirik Kft. által készült el. A terepbejárások nyomán arra is fény derült, hogy az Árpád-vonal erdélyi részének egyik legépebben megmaradt része épp Borszáken van.⁴ A 3D-s rekonstrukció segítségével a laikus néző is megértheti a Keleti-Kárpátok völgyeinek lezárására szolgáló erődrendszer működési elvét, illetve a székely határőrök harci körülményeit.

A filmet műfajilag játékfilmes elemeket felvonultató dokumentumfilmként lehet meghatározni. A játékfilmes elem – a történetek képi megelevenítése, illetve a szerelmi szál – semmit nem vesz el a film hitelességéből, sem szakmaiságából. Ezek a jelenetek nem „bulvárosítják” el a filmet, csak segítenek a jobb megértésben, illetve a történet drámaiságának átértezhetőségében játszának szerepet. Maga a szerelmi szál – a gyergyóremetei Lackó Albert Imre és Emőke története – is megtörtént eseményt mesél el a bevonult székely legény hazaírt levelein keresztül.

Az alaptörténet a 65. székely határvadász csoport még élő veteránjainak történeteire, illetve korabeli dokumentumokra és képekre épül. A film során hét veterán szólal meg. Habár ugyanabban az alakulatban szolgáltak, élményeik különböznek, a jó

¹ A film másik rendezője, Bárány Krisztián a Hír TV egyik műsorában beszélt a filmről: <http://mno.hu/magyarorszageloben/keresztthey-1224411>.

A nemzetközi sikerről a közszolgálati M1 Híradója is beszámolt: <http://www.hirado.hu/2014/09/14/kulondijjat-nyert-a-keresztthey-varsoban/>.

² <https://www.facebook.com/keresztthey> (Letöltve 2014. szeptember 25.)

³ A Magyar Nemzetben megjelent kritika: <http://mno.hu/grund/keresztthey-dokufilm-a-szekely-hatarvadaszokrol-1226799> illetve a Filmtekercs c. online filmes portálon: <http://filmtekercs.hu/raadas/hol-sirjaink-domborulnak-keresztthey>. (Letöltve 2014. szeptember 25.)

⁴ A Transindex által Nagy Józseffel készített interjú a forgatás körülményeiről: <http://multikult.transindex.ro/?cikk=23305> (Letöltve 2014. szeptember 25.)

válogatásnak és vágásnak köszönhetően azonban a film végére összeáll az 1944. szeptemberi harci események lefolyása. Ez a film egyik legnagyobb erénye is: még élő szereplőket szólaltat meg, az ő elbeszéléseik révén elevenednek meg az események, s a narráció csak összekötő kapocsként szolgál. A film a megközelítési mód tekintetében az egyik első ilyen jellegű próbálkozás. Azt, hogy a vállalkozás az utolsó pillanatban született meg, jól mutatja, hogy a hét megszólaló veterán közül a film bemutatását három már nem érthette meg.

A film az 1940–1944 közötti székelyföldi hadtörténeti események, hangsúlyosan az 1944 őszén a Gyergyói-medencében lezajlott harcok köré épül. A 65. székely határvasdász csoport, illetve az ennek részét képező 21. határvasdász zászlóalj megalakulását és harci cselekményeit mutatja be. Az alakulat felállításának előzményei 1940-re nyúlnak vissza, amikor a 2. bécsi döntés révén Észak-Erdély ismét Magyarország része lett. A döntés – amellet, hogy kettévágta Erdélyt – katonailag védhetetlen határokat hozott létre.⁵ Ez nagy kihívások elé állította a korabeli magyar hadvezetést, ugyanis a Kosnai-nyak, illetve a Göring-zsák miatt a visszacsatolt terület ezen a ponton csak 70 km széles volt, és egy gyors hadmozdulattal az egész Székelyföld bekeríthetővé vált.⁶ A magyar hadvezetés ezt a Székelyföld körkörös védelmével, az egész területnek egyféle „erődde” való alakításával igyekezett megoldani, amihez hozzájárult, hogy a székelyföldi hegyeknek köszönhetően déli irányba is lezárhatóak voltak a völgyek. A több száz km-es határszakasz védelmére 1938-tól – Kárpátalja visszakerülésétől – kezdődően határvasdász zászlóaljakat és őrsöket hoztak létre. A speciális felszerelés és kiképzés következtében a határvasdászok elit gyalogos egységeknek számítottak, így a tiszteknek is megtiszteltetés

⁵ Ennek egyik legjellemzőbb példája, hogy míg Kolozsvár visszakerült Magyarországhoz, a város fölé magasodó Feleki-tető nem. Kolozsvár így katonailag kiszolgáltatottá vált, védhetetlen volt egy esetleges román támadással szemben.

⁶ Szabó József János: Határőrizet és határvédelem a Keleti-Kárpátokban 1940–1944 között. In: Szabó János (szerk.) *„A hadi történet kútféje minden hadtudományak”. Tanulmányok Ács Tibor tiszteletére.* Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 2007. 279–299. http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf949.pdf (Letöltve 2014. szeptember 25.).

volt ilyen alakulatnál szolgálni.⁷ 1940 őszén jött létre a 21. székely határvadász-zászlóalj Gyergyótölgyes központtal. A zászlóalj legénységét fokozatosan töltötték fel helyi emberekkel, a gyergyóiak nagy része a 21-es határvadászokhoz került. 1941-től az a helyzet állt elő, hogy a zászlóaljak tisztikara magyarországi volt, míg a legénységet helyi székely sorkötelesek alkották. Ezen helyzetből több konfliktus is adódott, az anyaországi tisztikar sok esetben lenézte, lerománózta a székely sorköteleseket. A film egyik nagy erénye e konfliktusok jó érzékeltetése a megszólaló veteránok által. A határvadász zászlóaljak helyi elemekkel való feltöltése érthető döntés volt, hiszen a székely sorkatonák helyismerettel rendelkeztek, és a hegyi viszonyokat is megszokták. Még az is elfogadható érv, hogy a hagyományokra való tekintettel a korabeli hadvezetés esetleg „jobb katonaaanyagként” tekintett a székely sorkötelesekre, mint más ifjakra, manapság azonban ez az álláspont, illetve a „sajátos székely észjárás” felemlegetése már csak sztereotípiaként fogható fel. Ezek elhangzása a narrátor szövegben meglepő.

A 65. székely határvadász csoport két „típusú” egységből tevődött össze, a már említett 21. határvadász zászlóaljból és három székely határőr-alakulatból. A székely határőr-alakulatok ötlete helyi politikai szinten merült fel, elsősorban Pál Gábor, Csík vármegyei országgyűlési képviselő szorgalmazta felállításukat. Ezzel egyféle székely hagyományt akartak feleleveníteni, s egyben egy sajátos, székelyföldi alakulat is megszületett. Ezekhez az alakulatokhoz ugyanazon vagy szomszédos faluból származó embereket soroztak be. Az alakulatok törzsét a 40-60 év közötti tartalékosok képezték, akik nagy része már az első világháborúban is harcolt. A gyenge kiképzés és hiányos fegyverzet miatt az állományuk feljavítása érdekében 1943 őszén 18-19 éves leveteköteleseket soroztak be az idősebb generáció mellé, így sok esetben nagyapa/apa és fiú/unoka harcolt együtt. A korabeli harcvezetés elképzelése szerint az apák és fiúk együttes bevetése növelheti a csapat kohézióját. Ez az elképzelés azonban tévesnek bizonyult, a határőr-alakulatok

⁷ Erre jó példa a Gyimesi-szoros védelmét ellátó 32. határvadász zászlóalj parancsnokának, Sebő Ödön főhadnagynak az esete, aki visszaemlékezése szerint maga kérte, hogy a határvadászokhoz osszák be. Sebő Ödön: *A halálra ítélt zászlóalj. Gyimesi-szoros 1944.* Budapest, 1999. A film alapján ugyanez elmondható a 21-esek parancsnokáról, Pruttkay János századosról is.

tagjainak jelentős része megszökött, mivel az első világháborút megélt apák nem akartak egy újabb vesztes háborúban harcolni, így a visszavonulás megkezdésekor lemaradoztak a csapatoktól. A magas szökési arányhoz talán az is hozzájárulhatott, hogy a székelyföldi alakulatok 1944 szeptemberében estek át a tűzkeresztségen, hiszen a feszült román-magyar viszony miatt ezeket az alakulatokat nem vitték ki a keleti frontra.⁸ Nincsenek ugyan pontos adataink, de valószínű, hogy e jelenség alól a 65. határ vadász csoport sem volt kivétel. Nagyon leegyszerűsítve elmondható, hogy míg a határ vadász alakulatok végig kitartottak és hősiesen helytálltak a szovjet túlerővel szemben, addig a határőr alakulatok egy jelentős része a harcok során hazaszökött.

Habár a fentiek mind elhangzanak a filmben is, meglátásunk szerint nem kapnak elég nagy hangsúlyt a határ vadász-csoport két „típusú” egysége közötti különbségek. A film során mindkét egységben szolgált veteránok megszólalnak. Hét megszólaló közül négy volt határ vadász, és bár első megszólalásukkor nevük alatt feltűnik az egységük neve is, a narrációban több figyelmet kellett volna ennek szentelni.⁹ Másrészt, mivel a megszólalók mind kitartottak, s végigharcolták a világháborút – egyesek már német területeken estek hadifogságba –, azt sugallják, hogy ez volt a jellemző a székelyföldi alakulatok egészére, s nem jut eléggé kifejezésre a két egység közötti különbség. Meglátásunk szerint ez a film szakmailag egyik leginkább kifogásolható része.

A fentiekhez hasonló probléma, hogy habár a visszaemlékezők megemlítik és a térképeken is jelezve van, a narrátor szövegében egy alkalommal sem hangzik el, hogy a harcok során – a magyar hadsereggel egyetemben – a 65. székely határ vadász csoport is

⁸ A második bécsi döntés ellenére Magyarország és Románia között 1940–1944 között végig feszült volt a viszony, mindkét állam hadserege egy jelentős részét folyamatosan a közös határövezetben állomásoztatta, leszámlásra készen. A magyar-román határt védő székelyföldi alakulatokat is a románok elleni támadás visszaverésére készítették fel, s emiatt nem kerültek ki a keleti frontra. Nagy József: A m. kir. 32. székely honvéd határ vadász-zászlóalj története a visszaemlékezések tükrében. In: *Magyar Kisebbség*, 2014. 1. szám 128.

⁹ A nézőben első nézésre talán amiatt sem különül el élesen a két egység története, illetve a megszólalók hovatartozása, mivel nagyon hasonlóak az egységek elnevezései is: az egyik székely határ vadász-zászlóalj, a másik székely határőr-egység.

német alárendeltségben harcolt. Ugyanígy nem hangzik el, hogy a harcokban¹⁰ német egységek is részt vettek. Mindez akkor is így van, ha nem épp a 65. csoport körletében harcoltak, és létszámuk is hiányos volt. A német csapatok nagy része ugyanis épp a Keleti-Kárpátok hágóin át vonult vissza a román átállást követően. A 65. határvadász csoport hősiességén túl, amellyel végig utóvédként harcolt, nagy veszteségeket szenvedve és nagyban hozzájárulva ahhoz, hogy az Észak-Erdélyben állomásozó magyar és német csapatokat idejében kivonhassák a területről, nem kap elég hangsúlyt az 1944. szeptember elején lezajlott tordai, illetve az 1944. október végén lezajlott nyíregyházi csata. Bár a film témája a 65. határvadász csoport harcainak bemutatása, s az eseményeket is csak szeptember végéig követi részleteiben nyomon, ezen két csatát is meg lehetett volna említeni, hogy a maga helyén kezelhessük a székely katonák hősiességét. Ugyanígy furcsának hat a narrátor ama mondata, ami szerint a szovjet hadsereg az úgynevezett beszivárgás taktikáját alkalmazta, mindezzel azt sugallva, hogy ez számon kérhető a szovjet hadseregen, illetve valami „furcsaságot” követett el, s emiatt sikerült betörnie. A pontatlan fogalmazás továbbgondolása annak lehetőségét is felveti, hogy ha a szovjetek frontális támadást intéznek az Árpád-vonal völgyzárói ellen, s így próbálnak betörni, akkor akár másképp is alakulhatott volna a csata sorsa.

Végezetül szólni kell arról is, hogy a film milyen céllal készült, milyen szerepet tölt/tölthet be az elkövetkezendőkben. Az utóbbi években reneszánszukat élik a különböző hagyományörző egyesületek és a csatákra való emlékezés. Ez hangsúlyosan érvényes a Székelyföldre, ahol több száz ilyen csoport létezik, bár döntő többségük az 1848-as huszár hagyományokat eleveníti fel, s örökíti át az utókorra. Ezzel párhuzamosan megindult a csíksomlyói búcsúra, illetve ennek másnapján a gyimesi „ezer éves határhoz” történő zarándoklat. Gyimesben a zarándoklat részévé vált az 1944 őszi harcokról való megemlékezés is, aminek jeleként kopjafát, majd

¹⁰ Annak ellenére, hogy a 8. német hadsereg egységei mind csak töredékekben érték el az akkori Magyarország területét, 1944-re egy német egység esetében ez nem számított rendkívülinek. Ha az egységek nem is voltak teljesen feltöltve, jobb felszerelésűeknek, illetve harci tapasztalatuknak köszönhetően a folyamatos visszavonulás ellenére is súlyos veszteségeket tudtak okozni a szovjet hadseregnek.

szobrot is avattak az itt harcoló Sebő Ödönnek.¹¹ Ehhez hasonló megemlékezések sora indult meg Háromszék térségében is, ebben nagy szerepe van az Úz-völgyi harcokról megjelent könyvnek, illetve az ennek nyomán készült dokumentumfilmnek.¹² A Gyergyói-medencében mindeddig nem indultak el hasonló folyamatok, megítélésünk szerint a film ezen próbál változtatni.¹³ Alkotói igyekeznek az utókor emlékezetét befolyásolni, kanalizálni, így a film a Gyergyó-vidéki harcok, illetve veteránok kultuszának a kiépüléséhez nagyban hozzájárul. Nagy sikerét látva úgy tűnik, hogy ezen típusú örökségesítésre szükség van, ugyanakkor kérdés, hogy a filmnek sikerül-e elérnie, hogy a későbbi megemlékezésekbe és az utókor emlékezetébe ne kerüljenek be téveszmék és mítoszok. Ebben a tekintetben dicsérendő, hogy a film igyekezett csak a megtörtént és dokumentumok révén is ellenőrizhető eseményeket bemutatni, és nem kerültek be a visszaemlékezők azon meglátásai, miszerint árulás révén sikerült a szovjet hadseregnek betörnie az ország területére.¹⁴ Másrészt hozzájárul a veteránokról szóló abszolút pozitív kép kialakításához is, mely szerint hősként, szülőföldjüket védő, kötelességüket teljesítő katonákként, s nem egy rossz ügyért, egy fasiszta hadsereg részeként harcoltak nagyhatalmi érdekekért.¹⁵

A film igényesen és magas technikai színvonalon megvalósított alkotás, ami méltó emléket állít az egykori székely határőröknek. Ugyanakkor kérdéses, hogy egy, a szakmai közönség előtt is a helyét megálló dokumentumfilmnek kell-e, illetve szabad-e ilyen módon aktívan befolyásolni az emlékezetet és annak alakulását?

¹¹ A személye körül kialakuló kultuszhoz nagyban hozzájárult az általa megírt s fentebb idézett emlékirat.

¹² Sylvester Lajos: *Úz-völgyi hegyomlás*. Sepsiszentgyörgy, 1996. A könyv nagyrészt korabeli visszaemlékezők elmondásain alapszik. Ugyanígy címmel készült el a film is.

¹³ Ezen szándékot illusztrálja, hogy Borszék környékén az Árpád-vonal maradványainak turisztikai célokra történő felhasználása is szóba került, illetve 2015 szeptemberére emléktúrát hirdettek meg a film helyszíneinek bejárására.

¹⁴ Az árulás legtöbb esetben egy román juhászhoz kapcsolódik, akinek megjelenítése vidékenként változik.

¹⁵ E téren lényeges különbségek figyelhetők meg az erdélyi és magyarországi veteránok emlékezetében. A magyarországiak esetében az elmúlt 50 év hatásaként jelen van, hogy ők a „fasiszta Horthy-hadsereg” részeként harcoltak, az erdélyiek esetében ez teljesen hiányzik.